

Zbornik Instituta za kriminološka
i sociološka istraživanja
2022 / Vol. XLI / 1 / 41-53
Pregledni naučni rad
Priljeno: 5. jul 2022. godine
Prihvaćeno: 18. jul 2022. godine
DOI: 10.47152/ziksi2022013
UDK: 364.787:343.221-056.34

OSOBE SA INTELEKTUALNOM OMETENOŠĆU I KRŠENJE ZAKONSKIH NORMI – O POJEDINIM KARAKTERISTIKAMA POPULACIJE I IZAZOVIMA U IZVRŠENJU KAZNE ZATVORA*

Milena MILIĆEVIĆ*
Ljeposava ILJIĆ*

Postupanje prema osobama sa intelektualnom ometenošću u krivično-pravnom postupku i tokom izvršenja kazne zatvora je predmet naučnih istraživanja već duži niz godina. Oslanjajući se na istraživanja populacije osuđenih lica i nalaze studija ometenosti, u radu je prvenstveno analizirana zastupljenost osoba sa intelektualnom ometenošću u ovoj populaciji. Pored toga, prikazana je specifičnost njihovog položaja tokom sudskog procesa, kao i tokom postupanja u zatvoru, i ukazano je na osnovne izazove u post-penalnom periodu. Za uspešnost izvršenja kazne zatvora i ostvarivanje postpenalnog prihvata, odnosno za život u zajednici nakon izvršenja kazne zatvora i puštanja na slobodu, neophodna je kontinuirana i koordinisana saradnja kazneno-popravnog sistema i stručnih službi, odnosno servisa za pružanje podrške osobama sa ometenošću. Uspostavljanje programa obuka, izgradnja kapaciteta i senzitivizacija zaposlenih, pre svega tretmanskim službenika i pripadnika službi obezbeđenja, potrebno je za prepoznavanje razvojnih smetnji i pružanje podrške u zatvorskom okruženju.

* Istraživanje je sprovedeno uz podršku Fonda za nauku, broj Projekta: 7750249, naziv: *Assessment and possibilities for improving the quality of prison life of prisoners in the Republic of Serbia: Criminological-penological, psychological, sociological, legal and security aspects (PrisonLIFE)*.

* Viša naučna saradnica, Institut za kriminološka i sociološka istraživanja, Beograd, Srbija. E-mail: mileninaadresa@gmail.com, <http://orcid.org/0000-0001-8344-5504>

* Naučna saradnica, Institut za kriminološka i sociološka istraživanja, Beograd, Srbija. E-mail: lelalela_bgd@yahoo.com. <https://orcid.org/0000-0001-5090-1489>

*KLJUČNE REČI: osuđena lica / osobe sa ometenošću / intelektualna
ometenost / zatvor / kazna zatvora*

UVODNA RAZMATRANJA

Osobe sa intelektualnom ometenošću (u daljem tekstu: IO), kao i svi drugi članovi društva, mogu prekršiti zakonske norme i naći se pred izvršenjem kazne zatvora. Generalno, postupanje prema osobama sa različitim vidovima ometenosti u krivično-pravnom postupku i tokom izvršenja kazne zatvora je predmet naučnih istraživanja već duži niz godina. Prestupnici i osuđenici sa različitim vidovima ometenosti nailaze na čitav niz ograničenja, poput neprilagođenosti okruženja i nedostupnosti odgovarajućih usluga tretmana i rehabilitacije (Ali et al., 2016; Ellem, 2019; Gormley, 2022; Hansen-Turton et al., 2021; Hellenbach et al., 2017; Matheson et al., 2022; Ramsay et al., 2020; Spreat, 2020).

Upravljanje zatvorima u kojima su smešteni i izrečenu kaznu zatvora izvršavaju osuđenici sa IO podrazumeva obezbeđivanje određenih preduslova. U literaturi se navode pogodnosti koje obuhvataju ne samo prilagođavanje okruženja i sadržaja aktivnosti, već i celokupne društvene infrastrukture, odnosno izgradnju i održavanje objekata koji podržavaju socijalne usluge. Dalje, nužan preduslov je i kontinuiranost u održavanju socijalnih kontakata, prvenstveno kontakata sa porodicom osuđenika, kao i poštovanje defektološkog principa kontinuiranosti rehabilitacionog tretmana i bavljenja rekreativnim i željenim slobodnim aktivnostima (Dogbe et al., 2016).

Postupanje prema učiniocima krivičnih ili prekršajnih dela i osuđenicima sa IO zavisi od više faktora. Kao najuticajnijih, izdvaja se uređenost sistema krivičnog pravosuđa, socijalnih službi i drugih odgovarajućih pružalaca servisnih usluga (Søndernaa et al., 2008). Funkcionalnost navedenih sistema, u interakciji sa adekvatnim zakonodavstvom u oblasti mentalnog zdravlja, preduslov je za oblikovanje odgovarajuće društvene reakcije (Hansen-Turton et al., 2021; Søndernaa et al., 2008; Spreat, 2020). Posledično, način na koji funkcionišu socijalne i druge odgovarajuće službe može uticati na način na koji se učinioci tretiraju u sistemu krivičnog pravosuđa. Od velikog su značaja i preovlađujući društveni stavovi prema prestupnicima sa ometenošću, ali generalno i prema osobama sa ometenošću (Søndernaa et al., 2008).

Oslanjajući se na istraživanja osuđeničke populacije i nalaze studija ometenosti, cilj rada je da ukaže na zastupljenost osoba sa IO u osuđeničkoj populaciji i specifičnosti njihovog položaja tokom sudskog procesa, postupanja u zatvoru, kao i na osnovne izazove u post-penalnom periodu.

PREGLED ISTRAŽIVANJA SA DISKUSIJOM

Prevalenca intelektualne ometenosti u populaciji osuđenih lica

Prevalenca IO širom sveta je oko 1%, odnosno 10,37/1000 stanovnika (Maulik et al., 2011). Brojnim studijama se nastojalo da se proceni udeo osuđenika sa IO u osuđeničkoj populaciji, a podaci ukazuju da se prevalenca ovih osuđenika kreće između 4 i 11% (Hellenbach et al., 2017; Spreat, 2020). Analizirajući nalaze 13 studija objavljenih u periodu između 2000. i 2018. godine na kombinovanom uzorku od preko 15000 osuđenika, Munjoz Garcija-Largo i saradnici (Muñoz García-Largo et al., 2020) su potvrdili visoku zastupljenost osoba sa IO ili graničnim stanjima inteligencije u zatvorima, s tim što se prevalenca kretala od 1% (Billstedt et al., 2017; Holland & Persson, 2011; McGillivray et al., 2016) do čak 70% (Einat & Einat, 2008). S druge strane, sumirani rezultati 10 istraživanja sprovedenih u periodu od 1966. do 2004. godine na zbirnom uzorku od skoro 12000 ispitanika sugerišu da bi se IO mogla dijagnostikovati kod 0,5-1,5% osuđenika, sa rasponom od 0% do 2,8% (Fazel et al., 2008). Poređenja radi, podaci 10 različitih studija o učestalosti povreda glave i posledične invalidnosti na osnovu samoprocene odraslih osuđenika govore da se ona kreće od 25% do čak 86% (Moynan & McMillan, 2018) i da postoji opravdana potreba za neurorehabilitacijom i razvojem odgovarajućih usluga, odnosno sistema usluga za osobe sa invaliditetom.

U istraživanju prevalencije IO među norveškom osuđeničkom populacijom i socijalnih, medicinskih i kriminoloških karakteristika osuđenih lica sa intelektualnim teškoćama, prisustvo graničnih intelektualnih sposobnosti je nađeno kod petine ispitanika od njih 143, dok je IQ < 70 potvrđen kod skoro 11% (Søndena et al., 2008). Pored toga, podaci istog istraživanja pokazuju da su osuđenici sa IO učestalije bili na medikamentoznoj terapiji, dok su osuđenici graničnih intelektualnih sposobnosti značajno ređe učestvovali u programima rehabilitacije u zatvoru.

Na uzorku od 1279 osuđenika iz sedam zatvora u Kvinslednu, Australiji, detektovano je skoro 10% ispitanika sa graničnim stanjem inteligencije, i to uglavnom kod mlađih osoba, pripadnika urođeničke populacije i osuđenika nižeg stepena obrazovanja (Dias et al., 2013). Istraživanje je sprovedeno sa ciljem da se identifikuju demografske i zdravstvene karakteristike ovog dela osuđeničke populacije. Rezultati su ukazali na veću učestalost zdravstvenih stanja kao što su bolesti srca, gojaznost i problemi sa sluhom kod osuđenika sa graničnim stanjem inteligencije, nezavisno od starosti, pola, nivoa obrazovanja i statusa pripadnika urođeničke populacije. Istovremeno, oni su značajno ređe bili obuhvaćeni preventivnim zdravstvenim intervencijama i pregledima.

S druge strane, kod 4% od 3142 osuđenika iz zatvorskih ustanova u Engleskoj i Velsu je utvrđeno prisustvo sniženih intelektualnih sposobnosti (IQ ≤ 65), i to uglavnom kod žena, mlađih od 30 godine i pripadnika manjinskih etničkih grupa (Hassiotis et

al., 2011). Ovi osuđenici su češće imali istoriju prijema u psihijatrijsku ustanovu i izrečene vaspitne mere pojačanog nadzora u drugoj porodici ili od strane organa starateljstva na maloletničkom uzrastu, ali su i češće bili smešteni u specijalnim zatvorskim jedinicama. U ovoj grupi osuđeničke populacije, značajno je veća prevalencija rizika od psihoze, pokušaja samoubistva i upotrebe kanabisa. Nešto ranije, druga grupa autora je objavila rezultate istraživanja kojim je nasumično obuhvaćeno 140 osuđenih lica iz jednog lokalnog zatvora u Ujedinjenom Kraljevstvu (Hayes et al., 2007). Prevalenca IO, uz postavljenu granicu od < 70 , iznosi 7%, odnosno 10%, u zavisnosti od toga da li se posmatraju samo rezultati kognitivnog funkcionisanja merenog Vekslorovom skalom inteligencije za odrasle (WAIS-III) ili rezultati adaptivnog ponašanja merenog Vinelandovom skalom adaptivnog ponašanja (VABS). Međutim, 2,9% je imalo skor ispod graničnog rezultata od 70 na oba instrumenta, što bi bio kriterijum za dijagnostikovanu IO. Iako se ta prevalenca ne bi značajnije razlikovala od one zabeležene u opštoj populaciji, distribucija skorova na podtestovima ukazuje na drugačiji raspon sposobnosti osuđenih lica sa IO. Tačnije, 45% uzorka je imalo skor < 70 u domenu komunikacije, što implicira da bi njihovo razumevanje visoko verbalizovanog konteksta sudskog postupka, odnosno suđenja, bilo ozbiljno ugroženo.

Drugačiji raspon prevalencije IO je, pak, prijavljen u sistematskom pregledu literature o rasprostranjenosti IO u populaciji osuđenih lica u Republici Irskoj (Gulati et al., 2018). Naime, 1,3% je utvrđeno na uzorku osuđenika upućenih na psihijatrijsku procenu i posmatranje, 4% je utvrđeno na uzorku osuđenika iz zatvorskih jedinica sa visokim stepenom obezbeđenja i onih primljenih u centralnu zatvorsku bolnicu, dok je skoro 29% utvrđeno na uzorku osuđenika iz opšte osuđeničke populacije (Giblin et al., 2012; Linehan et al., 2002; Murphy et al., 2000; O'Neill et al., 2016; O'Connor & O'Neill, 1990, redom citirano kod Gulati et al., 2018).

Drugi autori, pak, smatraju da zastupljenost osuđenika sa IO nije znatno povećana u osuđeničkoj populaciji u odnosu na opštu populaciju, ali da su evidentne razlike u njihovoj procentualnoj prisutnosti u odnosu na osuđenike bez intelektualnih teškoća (Holland & Persson, 2011). Tako, osuđenike sa IO u australijskoj državi Viktorija češća karakteriše ranija evidencija o umešanosti u kriminal, visok rizik od ponovnog činjenja krivičnog dela, kao i otežano ili usporeno razvrstavanje u zatvorska odeljenja sa nižim ili minimalnim stepenom obezbeđenja i dobijanje uslovnog otpusta (Hellenbach et al., 2017).

Nedavno objavljeni rezultati iz Ontarija u Kanadi takođe govore o prezastupljenosti razvojnih smetnji u osuđeničkoj populaciji u odnosu na opštu populaciju (2,2% prema 0,7%) (Whittingham et al., 2020). Slično je potvrđeno i u Novom Južnom Velsu u Australiji (4,3% prema 1,1%), pri čemu su osuđenici sa IO češće pripadali mlađoj starosnoj grupi, bili muškog pola ili pripadnici urođeničke populacije, odnosno bili recidivisti (Trofimovs et al., 2021).

Nesrazmerna stopa rasprostranjenosti različitih oblika ometenosti u osuđeničkoj populaciji je uočena i u Sjedinjenim Američkim Državama (Reingle Gonzalez et al., 2016). Tačnije, bar jednu razvojnu smetnju, poteškoću ili invaliditet je prijavio 41% od 18171 osuđenika, i to specifične smetnje u učenju ili govoru, deficite vida ili sluha i

ugroženo mentalno zdravlje. Osuđenici sa najmanje jednom vrstom invaliditeta su imali više kriminogenih faktora rizika i ređe su koristili stručne programe i učestvovali u radnim zadacima, a češće obrazovne programe u poređenju sa osuđenima bez invaliditeta (Reingle Gonzalez et al., 2016).

Kada su ispitane učestalosti poremećaja učenja i poremećaja pažnje sa hiperaktivnošću (ADHD) među izraelskom osuđeničkom populacijom, najzastupljeniji su bili poremećaji učenja težeg stepena (50%), praćeni poremećajima umerenog (32%) i lakšeg stepena (18%). Kako su autori naglasili, čak 57% ispitivanog uzorka osuđenika je pokazivalo dijagnostičke znake ADHD, nasuprot prosečnoj zastupljenosti u opštoj populaciji koja iznosi između 4 i 6% (Einat & Einat, 2008). Skoro trećina ispitanika (30%) je pokazivala znake kombinovanog prisustva poremećaja učenja i ADHD. Važno je napomenuti i da je empirijski utvrđena povezanost između prisustva poremećaja učenja i niskog stepena obrazovanja (tj. napuštanja školovanja na ranom uzrastu), kao i ranog započinjanja kriminalne karijere, odnosno bavljenja kriminalnim aktivnostima. U Ujedinjenom Kraljevstvu, procentualna zastupljenost ADHD, poremećaja iz autističnog spektra i IO je iznosila 25%, 9% i 9%, redom (Young et al., 2018). Kod osuđenika sa ADHD i kod onih sa IO, a naročito kod podgrupe sa kombinovanim prisustvom razvojnih smetnji, utvrđeni su značajno veći nivoi prisustva poremećaja u ponašanju.

Međutim, velika opreznost je neophodna u tumačenju ovih rezultata obzirom na razlike u metodologiji, definicijama, ali i u društvenim i kulturološkim faktorima, u sistemima krivičnog pravosuđa i slično (Muñoz García-Largo et al., 2020). I pored značajnog variranja rezultata, nameće se zaključak da je zastupljenost osoba sa IO veća u osuđeničkoj populaciji nego što bi se očekivalo prema njihovoj zastupljenosti u opštoj populaciji.

O skriningu na neurorazvojne poremećaje i sniženo intelektualno funkcionisanje i tretmanu osuđenih lica

Osobe sa različitim vidovima ometenosti, uključujući IO i granična stanja inteligencije, ne dobijaju potrebnu stručnu podršku i tretmanske usluge u zatvoru (Gormley, 2022). Zatvorsko okruženje je posebno teško za funkcionisanje zbog strukturalnih, proceduralnih i komunikativnih barijera koje isključuju i stavljaju u nepovoljniji položaj ovu grupu osuđenika, a koje su zatvorskom okruženju svojstvene (Gormley, 2022). Osuđenici sa IO, sa smetnjama u učenju ili nižim nivoom pismenosti često nemaju dovoljno razvijene verbalne i adaptivne veštine i odgovarajuće nivo razvijenosti veština čitanja i pisanja, a koji su neophodne za adekvatan pristup nekim od postojećih tretmana, terapija ili programa obuke, uključujući postpenalnu pomoć kao oblik tretmana (Barnard-Brak & Sulak, 2010).

Pozivajući se na efekte programa skrininga na IO i granična stanja inteligencije kod osuđenika na prijemnom odeljenju, potvrđena je neophodnost standardizovanja ove vrste procene u svim zatvorima, imajući u vidu nejednakosti kojima su izloženi

osuđenici sa IO ili drugom vrstom invaliditeta (Murphy, Gardner, et al., 2017). Praćenjem efekata spomenutog skrininga, autori su ukazali da je program rezultirao nizom pozitivnih promena. Naime, uprave kazneno-popravnih zavoda su samoinicijativno izvršile izvesna prilagođavanja iako im nadležno Ministarstvo pravde nije obezbedilo potrebne resurse. Konkretno, osuđenima kod kojih je skriningom ukazano na moguće prisustvo IO ili problema u učenju su ponuđeni neki od brojnih programa učenja i obuke u zatvoru, kao i priprema za otpust, uključujući upućivanje na odgovarajuće servisne resurse i usluge u zajednici. Kako bi se obezbedila kontinuiranost u tretmanu i nakon otpusta, ovi osuđenici su, takođe, bili upućeni i na postojeće službe rehabilitacije i edukacije i psihološke podrške, a koje su saradivale sa sličim službama van zatvora (Murphy, Gardner, et al., 2017).

O značaju skrininga osuđenih lica na neurorazvojne poremećaje, naročito kod mladih odraslih osoba osuđenih za nasilna krivična dela su izveštavali i drugi autori. Od 270 osuđenika iz devet zatvora na zapadu Švedske starosti od 18 do 25 godina, 63% je ispunjavalo DSM-IV kriterijume za ADHD nastao u detinjstvu, 43% za ADHD u odrasloj dobi, 10% je ispunilo kriterijume za poremećaje iz autističnog spektra, 6% za Touretteov sindrom i 1% za IO (Billstedt et al., 2017). Dvadeset dva procenta ispitivane grupe je imalo granično intelektualno funkcionisanje, dok kod nešto više od polovine (51%) nisu utvrđeni neurorazvojni poremećaji. Posebno je važno napomenuti da je grupa osuđenika sa kombinovanim neurorazvojnim poremećajima imala raniji početak antisocijalnog ponašanja, agresivnije ponašanje i niža školska postignuća u poređenju sa grupom osuđenika bez takvih poremećaja (Billstedt et al., 2017).

Karakteristike sudskog procesa u kome su optužena lica sa intelektualnom ometenošću

U jedanaestogodišnjoj longitudinalnoj studiji sprovedenoj u Zapadnoj Australiji je izdvojeno nekoliko karakteristika ishoda sudskih procesa kada su u pitanju osobe sa IO u poređenju sa ostalim prestupnicima (Cockram, 2005b). Nalazi su pokazali da se u fazi izricanja sudske presude osobe sa IO tretiraju drugačije od ostalih optuženih lica. Iako nije bilo razlike između ove dve grupe u odnosu na procentualni udeo onih koji su osuđeni, odnosno onih lica kojima je izrečena kazna od strane suda, postojale su značajne razlike u vrstama izrečenih kazni. Tako, ređe su izricane novčane kazne, a češće je bilo odustajanja od optužbi ili oslobađajućih presuda. Kada su stopa izricanja kazne zatvora i profili osuđenika sa IO upoređeni sa drugim osuđenim licima, utvrđeno je da je kazna zatvora izrečena više od jednog trećini svih osoba sa IO koje su optužene za krivično delo, u poređenju sa samo 13% lica bez ometenosti koje su lišene slobode (Cockram, 2005a). Pored toga, 16% osoba sa IO koje su lišene slobode po prvi put je osuđeno na pritvor u poređenju sa 7% osoba iz opšte populacije. U posmatranom periodu, skoro 5% osoba sa IO koje su optužene za krivično delo je zadržano u pritvoru, u poređenju sa samo 2% osoba iz opšte populacije koje su lišene slobode.

Nasuprot tome, drugi autori su istakli da niži nivoi pismenosti stavljaju pojedince sa smetnjama u učenju, kao što su disleksija i diskalkulija, u nepovoljniji položaj tokom krivičnog procesa, te da je manje verovatno da će ovi prestupnici biti oslobođeni ili da će im biti izrečena manja kazna (Barnard-Brak & Sulak, 2010). Kao moguće objašnjenje navode nedovoljnu ili nepotpunu razvijenost verbalnih veština koje bi mogle da pomognu u ostvarivanju smanjene kazne ili da obezbede pristup terapiji koja bi im se pružala kroz sistem krivičnog pravosuđa.

Poređenja radi, osuđenici sa oštećenjem sluha najtežeg stepena, odnosno gluvi osuđenici izveštavaju o nedostupnosti odgovarajućih oblika tretmana ili postupanja zagarantovanih prema prisustvu trajnog invaliditeta (McCulloch, 2012). Konkretno, navedeni su izostanak tumača znakovnog jezika na prijemnom odeljenju, onemogućen pristup obrazovnim aktivnostima, barijere pri radnom angažovanju. U mnogim slučajevima gluvi osuđenici su istakli da je uskraćivanje komunikacije i nerazumevanje onoga šta se dešavalo oko njih vodilo ka osećanjima zbuđenosti i izolovanosti, ali i nemogućnosti da prate zatvorski režim na isti način kao ostali osuđenici. Ovakav položaj se, prema tvrdnjama samih osuđenika, direktno odražavao na njihovo mentalno zdravlje i odnos sa drugim osuđenima, kao i sa zatvorskim osobljem (McCulloch, 2012). Važno je napomenuti da su pružaoci usluga zaduženi za položaj i tretman osuđenika sa ometenošću predstavili niz elemenata, odnosno pruženih usluga namenjenih kao pomoć gluvim osuđenima, ali da su se istovremeno osvrnuli i na niz nedoslednosti i nedostataka. Kako su autori obrazložili, iskustva gluvih osuđenika i njima bliskih, zainteresovanih strana ukazuju na to da se zagarantovana prava osuđenika iz ove populacije ne ostvaruju uvek u zatvorima (McCulloch, 2012).

O otpuštanju iz zatvora i socijalnoj reintegraciji osuđenih lica sa intelektualnom ometenošću

Nakon otpuštanja iz zatvora, osuđenici sa IO su često bili bez odgovarajućeg zaposlenja, sa ograničenim društvenim mrežama i nedovoljnom ili neadekvatnom podrškom u zajednici (Murphy, Chiu, et al., 2017). Prospektivna studija sprovedena u Engleskoj je potvrdila kliničke znake anksioznosti kod 70% bivših osuđenika sa IO, odnosno depresije kod skoro 60% u periodu od 10 nedelja nakon otpusta. Pored toga, 40% je potvrdilo zloupotrebu alkohola ili narkotika. Međutim, i pored svih otežavajućih okolnosti i nepovoljnih karakteristika, subjektivna ocena kvaliteta života se nije značajno razlikovala od one zabeležene u opštoj populaciji (Murphy, Chiu, et al., 2017). U odnosu na procenu rizika, veća je verovatnoća da će osuđenici sa IO biti ocenjeni kao srednji stepen rizika pri otpustu iz zatvora u poređenju sa osuđenima iz opšte populacije (Holland & Persson, 2011). Uz to, osuđenici sa IO dobijaju nedovoljno podrške u zajednici nakon otpuštanja iz zatvora, a česti su i ponovni informativni razgovori sa policijom (Murphy, Chiu, et al., 2017). U periodu nakon zatvora, priroda podrške je često opisana kroz izostanak odnosa međusobnog poštovanja između korisnika usluga, odnosno bivšeg osuđenika sa IO, i osoblja iz službi socijalne zaštite, uslovnog otpusta ili zdravstvene zaštite, što otežava saradnju u post-penalnom periodu (Chiu et al., 2020). Takođe, normalizacija prestupničkog

ponašanja je često suprotstavljena uzdržavanju od kriminalnog ponašanja. Pored toga, uloga porodice, tačnije održavanja i jačanja porodičnih odnosa, prevazilazi pružanje praktične podrške i postaje “moralni kompas” i izvor emocionalnog “obuzdavanja” (Chiu et al., 2020). Analiza uloge usluga profesionalne rehabilitacije u obezbeđivanju zaposlenja za prestupnike sa ometenošću nakon otpusta iz zatvora je ukazala na ukupan dosledan i pozitivan odnos između korišćenja bilo koje vrste rehabilitacione usluge i uspešnog ishoda zaposlenja u post-penalnom periodu (Baloch & Jennings, 2018).

Rezultati nekih istraživanja o recidivu osuđenika sa intelektualnom ometenošću

Preko 80% osuđenika sa neurorazvojnim poremećajima i teškoćama je ranije osuđivano na kaznu zatvora (Mccarthy et al., 2016). Četrdeset pet procenata osuđenika sa IO se vratilo u zatvor u roku od dve godine nakon otpusta na slobodu u poređenju sa samo 20% osuđenika iz opšte populacije (Holland & Persson, 2011). Istraživanja ističu i karakterističan obrazac recidiva. Naime, osuđenici sa neurorazvojnim poremećajima su identifikovani kao rizična grupa za recidivizam, imajući u vidu njihova iskustva pre lišavanja slobode, i ograničenu stručnu obuku i obuku u vezi sa poslom koju su pohađali u zatvoru (Reingle Gonzalez et al., 2016). Drugi autori su, pak, ukazali na prethodnu istoriju činjenja krivičnih i prekršajnih dela, tačnije broj prethodnih dela, vršenja krivičnih dela protiv imovine i krivičnih dela vezanih za opojne droge, zatim kršenje uslovnog otpusta i istoriju zloupotrebe supstanci kao značajne faktore povezane sa opštim recidivizmom kod prestupnika sa IO (Fitzgerald et al., 2011). Recidivizam se često može dovesti u vezu sa zloupotrebom supstanci, nestabilnim ili neodgovarajućim smeštajem i nezaposlenošću prestupnika sa IO (Klimecki et al., 1994). Prema podacima iz ove studije, stopa recidiva prestupnika sa IO iznosi 41% pri čemu su nezaposlenost, zloupotreba supstanci i istorija psihijatrijskih stanja vodeći prediktori recidiva. Reintegracija osuđenika i prevencija recidiva kroz programe obuke i pomoć pri zapošljavanju je važna za sve osuđeničke populacije, uključujući i osuđenike sa IO (Baloch & Jennings, 2018).

ZAKLJUČNA RAZMATRANJA

Nalazi prikazanih studija ukazuju na to da su osuđenici sa različitim vidovima ometenosti, uključujući IO, grupa sa složenom istorijom i karakteristikama, da predstavljaju izazov ne samo kazneno-popravnog sistemu, već i stručnim službama, odnosno servisima za pružanje podrške. Na osnovu pregleda literature, može se zaključiti da je rana identifikacija osoba sa smetnjama u učenju ili bilo kojim drugim vidom razvojnih poremećaja ili tipom ometenosti odraslog doba od vitalnog značaja za uspešnost izvršenja kazne zatvora.

Pružanje jednakih mogućnosti osuđenicima sa IO da aktivno učestvuju u procesu tretmana i rehabilitacije u zatvoru je podjednako važno i za njihovu ličnu

transformaciju, dok je koordinisana saradnja sa odgovarajućim službama podrške u zajednici neophodna za ostvarivanje postpenalnog prihvata, odnosno za život u zajednici nakon izvršenja kazne zatvora i puštanja na slobodu. Jedino se na taj način može osigurati da ovi osuđenici imaju kontinuirani pristup uslugama podrške kreirane u skladu sa defektološkim principom individualizacije terapijskog rada, bilo da su u pitanju obrazovanje, radno osposobljavanje i radno angažovanje, programi odustajanja od kriminalnog ponašanja ili učestvovanje u aktivnostima slobodnog vremena, kao i aktivnostima u zajednici.

Ograničenja ovog pregleda literature jednim delom proizilaze iz metodološkog dizajna obuhvaćenih studija. Pored toga, oprez je potreban i zbog značajne heterogenosti uključenih uzoraka i kriterijuma uključivanja i dijagnostičkih i kliničkih kriterijuma.

Praktične implikacije bi podrazumevale kreiranje posebnih servisa podrške, pre svega defektološke, usklađene sa savremenim principima rada sa osobama iz ove osuđeničke populacije. Uspostavljanje programa obuka, izgradnja kapaciteta i senzibilizacija zaposlenih, pre svega tretmanskim službenika i pripadnika službi obezbeđenja, važna je i za prepoznavanje razvojnih smetnji i pružanje adekvatne podrške u zatvorskom okruženju. Kada je reč o osuđenim licima sa IO, programi za razvoj adaptivnih i socijalnih veština zasnovani na postulatima defektološke nauke bi mogli biti ključni za pozitivno prilagođavanje životu u zatvoru i aktivno učestvovanje u zatvorskim aktivnostima.

LITERATURA

- (1) Ali, A., Ghosh, S., Strydom, A., & Hassiotis, A. (2016). Prisoners with intellectual disabilities and detention status. Findings from a UK cross sectional study of prisons. *Research in Developmental Disabilities*, 53–54, 189–197.
<https://doi.org/10.1016/j.ridd.2016.02.004>
- (2) Baloch, N. A., & Jennings, W. G. (2018). Offender vocational rehabilitation services and postrelease employment: A case for inmates with disabilities. *Journal of Offender Rehabilitation*, 57(6), 402–414.
<https://doi.org/10.1080/10509674.2018.1510865>
- (3) Barnard-Brak, L., & Sulak, T. N. (2010). Literacy, Learning Disabilities and Their Association With Imprisonment. *Corrections Compendium*, 35(3), 7–11.
- (4) Billstedt, E., Anckarsäter, H., Wallinius, M., & Hofvander, B. (2017). Neurodevelopmental disorders in young violent offenders: Overlap and background characteristics. *Psychiatry Research*, 252(March), 234–241.
<https://doi.org/10.1016/j.psychres.2017.03.004>
- (5) Chiu, P., Triantafyllopoulou, P., & Murphy, G. (2020). Life after release from prison: The experience of ex-offenders with intellectual disabilities. *Journal of Applied Research in Intellectual Disabilities*, 33(4), 686–701.
<https://doi.org/10.1111/jar.12661>
- (6) Cockram, J. (2005a). People with an intellectual disability in the prisons. *Psychiatry, Psychology and Law*, 12(1), 163–173.
<https://doi.org/10.1375/pplt.2005.12.1.163>

- (7) Cockram, J. (2005b). Justice or differential treatment? Sentencing of offenders with an intellectual disability. *Journal of Intellectual & Developmental Disability*, 30(1), 3–13. <https://doi.org/10.1080/13668250500033177>
- (8) Dias, S., Ware, R. S., Kinner, S. A., & Lennox, N. G. (2013). Physical health outcomes in prisoners with intellectual disability: A cross-sectional study. *Journal of Intellectual Disability Research*, 57(12), 1191–1196. <https://doi.org/10.1111/j.1365-2788.2012.01621.x>
- (9) Dogbe, J., Owusu-Dabo, E., Edusei, A., Plange-Rhule, G., Addofoh, N., Baffour-Awuah, S., Sarfo-Kantanka, O., Hammond, C., & Owusu, M. (2016). Assessment of prison life of persons with disability in Ghana. *BMC International Health and Human Rights*, 16(1), 16–21. <https://doi.org/10.1186/s12914-016-0094-y>
- (10) Einat, T., & Einat, A. (2008). Learning disabilities and delinquency: A study of Israeli prison inmates. *International Journal of Offender Therapy and Comparative Criminology*, 52(4), 416–434. <https://doi.org/10.1177/0306624X07307352>
- (11) Ellem, K. (2019). Supporting people with cognitive disabilities in contact with the criminal justice system: the importance of relationship-based practice. *Research and Practice in Intellectual and Developmental Disabilities*, 6(2), 164–177. <https://doi.org/10.1080/23297018.2019.1629332>
- (12) Fazel, S., Xenitidis, K., & Powell, J. (2008). The prevalence of intellectual disabilities among 12 000 prisoners - A systematic review. *International Journal of Law and Psychiatry*, 31(4), 369–373. <https://doi.org/10.1016/j.ijlp.2008.06.001>
- (13) Fitzgerald, S., Gray, N. S., Taylor, J., & Snowden, R. J. (2011). Risk factors for recidivism in offenders with intellectual disabilities. *Psychology, Crime & Law*, 17(1), 43–58. <https://doi.org/10.1080/10683160903392293>
- (14) Gormley, C. (2022). The Hidden Harms of Prison Life for People with Learning Disabilities. *British Journal of Criminology*, 62(2), 261–278. <https://doi.org/10.1093/bjc/azab061>
- (15) Gulati, G., Murphy, V., Clarke, A., Delcellier, K., Meagher, D., Kennedy, H., Fistein, E., Bogue, J., & Dunne, C. P. (2018). Intellectual disability in Irish prisoners: systematic review of prevalence. *International Journal of Prisoner Health*, 14(3), 188–196. <https://doi.org/10.1108/IJPH-01-2017-0003>
- (16) Hansen-Turton, T., Hayden, E., Plunkett, L., & Spreat, S. (2021). Imprisonment of People with Intellectual Disability – Call for a Specialized Diversion Court. *Social Innovations Journal*, 6, 1–7. <https://socialinnovationsjournal.com/index.php/sij/article/view/731>
- (17) Hassiotis, A., Gazizova, D., Akinlonu, L., Bebbington, P., Meltzer, H., & Strydom, A. (2011). Psychiatric morbidity in prisoners with intellectual disabilities: Analysis of prison survey data for England and Wales. *British Journal of Psychiatry*, 199(2), 156–157. <https://doi.org/10.1192/bjp.bp.110.088039>
- (18) Hayes, S., Shackell, P., Mottram, P., & Lancaster, R. (2007). The prevalence of intellectual disability in a major UK prison. *British Journal of Learning Disabilities*, 35(3), 162–167. <https://doi.org/10.1111/j.1468-3156.2007.00461.x>
- (19) Hellenbach, M., Karatzias, T., & Brown, M. (2017). Intellectual Disabilities Among Prisoners: Prevalence and Mental and Physical Health Comorbidities. *Journal of Applied Research in Intellectual Disabilities*, 30(2), 230–241. <https://doi.org/10.1111/jar.12234>
- (20) Holland, S., & Persson, P. (2011). Intellectual disability in the victorian prison system: Characteristics of prisoners with an intellectual disability released from

- prison in 2003-2006. *Psychology, Crime and Law*, 17(1), 25–41.
<https://doi.org/10.1080/10683160903392285>
- (21) Klimecki, M. R., Jenkinson, J., & Wilson, L. (1994). A study of recidivism among offenders with an intellectual disability. *Australia and New Zealand Journal of Developmental Disabilities*, 19(3), 209–219.
<https://doi.org/10.1080/07263869400035241>
- (22) Matheson, F. I., Dastoori, P., Whittingham, L., Calzavara, A., Keown, L. A., Durbin, A., Kouyoumdjian, F. G., Lin, E., Volpe, T., & Lunsky, Y. (2022). Intellectual/developmental disabilities among people incarcerated in federal correctional facilities in Ontario, Canada: Examining prevalence, health and correctional characteristics. *Journal of Applied Research in Intellectual Disabilities*, 35(3), 900–909. <https://doi.org/10.1111/jar.12995>
- (23) Maulik, P. K., Mascarenhas, M. N., Mathers, C. D., Dua, T., & Saxena, S. (2011). Prevalence of intellectual disability: A meta-analysis of population-based studies. *Research in Developmental Disabilities*, 32(2), 419–436.
<https://doi.org/10.1016/j.ridd.2010.12.018>
- (24) McCarthy, J., Chaplin, E., Underwood, L., Forrester, A., Hayward, H., Sabet, J., Young, S., Asherson, P., Mills, R., & Murphy, D. (2016). Characteristics of prisoners with neurodevelopmental disorders and difficulties. *Journal of Intellectual Disability Research*, 60(3), 201–206. <https://doi.org/10.1111/jir.12237>
- (25) McCulloch, D. (2012). *Not Hearing Us: An exploration of the experience of deaf prisoners in English and Welsh prisons*. The Howard League for Penal Reform.
- (26) McGillivray, J. A., Gaskin, C. J., Newton, D. C., & Richardson, B. A. (2016). Substance Use, Offending, and Participation in Alcohol and Drug Treatment Programmes: A Comparison of Prisoners with and without Intellectual Disabilities. *Journal of Applied Research in Intellectual Disabilities*, 29(3), 289–294.
<https://doi.org/10.1111/jar.12175>
- (27) Moynan, C. R., & McMillan, T. M. (2018). Prevalence of Head Injury and Associated Disability in Prison Populations: A Systematic Review. *Journal of Head Trauma Rehabilitation*, 33(4), 275–282.
<https://doi.org/10.1097/HTR.0000000000000354>
- (28) Muñoz García-Largo, L., Martí-Agustí, G., Martín-Fumadó, C., & Gómez-Durán, E. L. (2020). Intellectual disability rates among male prison inmates. *International Journal of Law and Psychiatry*, 70(April), 101566.
<https://doi.org/10.1016/j.ijlp.2020.101566>
- (29) Murphy, G. H., Chiu, P., Triantafyllopoulou, P., Barnoux, M., Blake, E., Cooke, J., Forrester-Jones, R. V. E., Gore, N. J., & Beecham, J. K. (2017). Offenders with intellectual disabilities in prison: what happens when they leave? *Journal of Intellectual Disability Research*, 61(10), 957–968. <https://doi.org/10.1111/jir.12374>
- (30) Murphy, G. H., Gardner, J., & Freeman, M. J. (2017). Screening Prisoners for Intellectual Disabilities in Three English Prisons. *Journal of Applied Research in Intellectual Disabilities*, 30(1), 198–204. <https://doi.org/10.1111/jar.12224>
- (31) Ramsay, L., Wakeling, H., De Lucchi, R., & Gilbert, H. (2020). Learning disability screening: impact on prison programmes. *Journal of Intellectual Disabilities and Offending Behaviour*, 11(3), 145–158. <https://doi.org/10.1108/JIDOB-10-2019-0022>
- (32) Reingle Gonzalez, J. M., Cannell, M. B., Jetelina, K. K., & Froehlich-Grobe, K. (2016). Disproportionate Prevalence Rate of Prisoners With Disabilities: Evidence From a Nationally Representative Sample. *Journal of Disability Policy Studies*, 27(2), 106–115. <https://doi.org/10.1177/1044207315616809>

- (33) Søndena, E., Rasmussen, K., Palmstierna, T., & Nøttestad, J. (2008). The prevalence and nature of intellectual disability in Norwegian prisons. *Journal of Intellectual Disability Research*, 52(12), 1129–1137. <https://doi.org/10.1111/j.1365-2788.2008.01072.x>
- (34) Spreat, S. (2020). Persons with intellectual disability in prison. *Journal of Intellectual Disabilities and Offending Behaviour*, 11(4), 233–237. <https://doi.org/10.1108/JIDOB-03-2020-0006>
- (35) Trofimovs, J., Dowse, L., Srasuebkul, P., & Trollor, J. N. (2021). Using linked administrative data to determine the prevalence of intellectual disability in adult prison in New South Wales, Australia. *Journal of Intellectual Disability Research*, 65(6), 589–600. <https://doi.org/10.1111/jir.12836>
- (36) Whittingham, L., Durbin, A., Lin, E., Matheson, F. I., Volpe, T., Dastoori, P., Calzavara, A., Lunskey, Y., & Kouyoumdjian, F. (2020). The prevalence and health status of people with developmental disabilities in provincial prisons in Ontario, Canada: A retrospective cohort study. *Journal of Applied Research in Intellectual Disabilities*, 33(6), 1368–1379. <https://doi.org/10.1111/jar.12757>
- (37) Young, S., González, R. A., Mullens, H., Mutch, L., Malet-Lambert, I., & Gudjonsson, G. H. (2018). Neurodevelopmental disorders in prison inmates: comorbidity and combined associations with psychiatric symptoms and behavioural disturbance. *Psychiatry Research*, 261, 109–115. <https://doi.org/10.1016/j.psychres.2017.12.036>

PERSONS WITH INTELLECTUAL DISABILITIES AND VIOLATIONS OF LEGAL NORMS – SOME CHARACTERISTICS OF THE POPULATION AND CHALLENGES IN THE EXECUTION OF PRISON SENTENCES

The treatment of persons with intellectual disabilities in criminal-legal proceedings and during the execution of a prison sentence has been the subject of scientific research for many years. This paper primarily analyzed the prevalence of persons with intellectual disabilities in this population by relying on research on the population of convicted persons and the findings of disability studies. In addition, the specificities of their position during the court process and subsequent treatment in prison were presented, and the basic challenges in the post-penal period indicated. For the successful execution of the prison sentence and the achievement of post-penal acceptance, more precisely for life in the community after the execution of the prison sentence or release, continuous and coordinated cooperation between the penitentiary system and professional services, i.e. services for providing support to persons with disabilities, is necessary. The establishment of training programs, capacity building and sensitization of employees, primarily treatment officers and the members of the security services, are also needed for recognizing developmental disorders and providing support in the prison environment.

KEY WORDS: convicted persons/ persons with disabilities / intellectual disability / prison / prison sentence